

Miroslav Volf, een publieke theoloog

Door Gé Speelman

Bruggenbouwer

Theologie gaat over het hele leven, dus ook over de bestaande sociale en culturele praktijken en over de politiek. Dat is de diepste overtuiging van publieke theologen als Miroslav Volf. Hij staat in een traditie van theologen die profetisch-kritisch reflecteren op samenlevingsvragen, zoals Johann Baptist Metz, Jürgen Moltmann, of in de Verenigde Staten Reinhold Niebuhr en Stanley Hauerwas.

Volfs theologische werk gaat altijd samen met maatschappelijk engagement. Hij is op veel terreinen een bruggenbouwer: tussen Marxisten en christenen, Pinksterkerken en de Rooms-Katholieke kerk, christenen en moslims, orthodoxe en liberale gelovigen. Veel van zijn theologische werk komt voort uit de reflectie op actuele en dringende sociale en politieke vragen. Daarnaast zijn veel van zijn talrijke boeken (twaalf monografieën naast talloze geredigeerde bundels en artikelen) het resultaat van zijn gevarieerde onderwijspraktijk.

Afkomst en studie

Volf werd in 1956 geboren in de Kroatische stad Osijek, die toen nog deel uitmaakte van de republiek Joegoslavië. Toen hij vijf was verhuisden zijn ouders naar de Servische stad Novi Sad. In beide plaatsen behoorde het gezin waarin Volf opgroeide tot een geminachte minderheid. Zijn vader was voorganger van een kleine Pinkstergemeente. Hoewel de kerk niet actief vervolgd werd, was er toch sprake van sociale uitsluiting en discriminatie. Volf was de enige christen op zijn middelbare school. In vrijwel al zijn boeken schrijft Volf over de onvergetelijke lessen die hij van zijn ouders en zijn kinderoppas heeft geleerd over de christelijke levenspraktijk. Ze zijn blijvende morele bakens

in zijn theologische reflectie. Als tiener las Volf veel filosofie en theologie. Hij verdiepte zich in critici van het geloof als Marx, Feuerbach en Nietzsche. Maar ook Kierkegaard was een belangrijke gesprekspartner. Daarnaast las hij de boeken van C.S. Lewis, Barth, Pannenberg en Joseph Ratzinger.

Na een theologiestudie op het Evangelisch-Theologische seminarie in Zagreb ging Volf twee jaar naar Fuller Theological Seminary in Pasadena. Daar behaalde hij zijn master theologie, wat hem in staat stelde om met een studiebeurs naar Tübingen te gaan om daar onder Jürgen Moltmann te promoveren. Vanaf 1979 combineerde Volf zijn studie met het docentschap dogmatiek op zijn Evangelische Seminarie (dat in 1985 naar Osijek verhuisde). Daarnaast doceerde hij van 1991-1997 bij Fuller. In 1998 werd hij hoogleraar op Yale Divinity School in New Haven.

Arbeid als charisma

In de periode waarin Volf bij Moltmann promoveerde was hij vooral geïnteresseerd in de marxistische opvatting van arbeid. Zijn proefschrift, uit 1985, leidde uiteindelijk tot een nieuwe doordenking van het begrip arbeid in de christelijke theologie. Waar in het Calvinistische en Lutherse denken vanouds arbeid verbonden is met 'roeping', maakte Volf een verbinding met het begrip 'charisma', en reflecteerde hij op arbeid vanuit een eschatologisch en pneumatologisch perspectief. Dit perspectief wordt nader uitgewerkt in zijn boek *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work* (1991). Daarnaast was Volf mede-opsteller van een oecumenische doordenking van economie en arbeid: *The Oxford Declaration on Faith and Economics*, die in 1990 verscheen.

Miroslav Volf

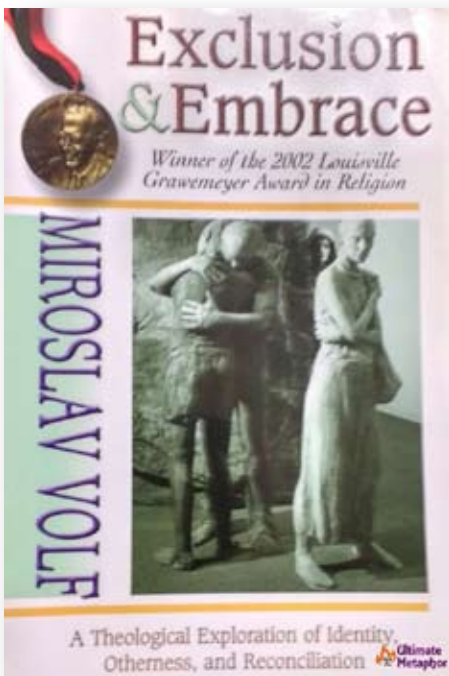
Trinitarische ecclesiologie

Tegelijk was Volf vanaf 1985 betrokken geraakt bij de dialoog tussen het Vaticaan en de Pinksterkerken. Centraal in de dialoog stond het verschil in opvatting over de ecclesiologie. Immers, Pinksterkerken hebben een meer individualistische, vrije kerkopvatting. Hierover gaat Volfs Habilitation, het in Duitsland vereiste 'tweede proefschrift'. In dit boek schetst Volf een ecclesiologie verankerd in de triniteit. Volf benadrukt dat er binnen de personen van de triniteit geen sprake is van hiërarchie. Ze zijn één in perfecte liefde en gemeenschap. In hun perichorese, hun opgaan in elkaar zonder met elkaar te versmelten, creëren ze een grote openheid naar de schepping en de wereld. De kerk als gemeenschap gaat van de trinitarische God uit en is op Hem gericht. Dat betekent onder meer dat een kerkgemeenschap waar sprake is van hiërarchie (Volf: een kerk waar de Ene centraal staat) bekritiseerd mag en kan worden vanuit een kerkopvatting waar alle gelovigen aan elkaar gelijk zijn en ieder zijn of haar eigen gaven mag inbrengen. Volfs tweede dissertatie *Trinität und Gemenischaft: Eine Ökumenische Ekklesiologie* verscheen in 1996.

Verzoening in Exclusion and Embrace

Inmiddels was in Volf's thuisland Joegoslavië een verwoestende burgeroorlog uitgebroken, die in verschillende fases van 1991 tot 1999 duurde. In 1993 gaf Volf een lezing in Berlijn, waarin hij theologisch reflecteerde op de oorlog. Deze lezing werd uitgewerkt tot wat waarschijnlijk zijn meest invloedrijke boek is: *Exclusion and Embrace. A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation* (1996).

Volf begint bij de oorzaak van de oorlog: de 'identity politics' van de verschillende bevolkingsgroepen, die moeite hebben 'de ander' tot hun ruimte toe te laten. Liever

dan te bespreken welke sociale arrangementen de oplossing zijn voor deze problemen (moeten we de nadruk leggen op universele waarden en zo de verschillen relativeren, moeten we juist nadruk leggen op de particulariteit van verschillende culturen, of moeten we het gedifferentieerde en gefragmenteerde zelf postmodern omhelzen?) kiest Volf ervoor, zich af te vragen wat voor soort zelf we nodig hebben om verzoening tussen verschillen mogelijk te maken. Hoe kunnen sommige mensen komen tot verzoening met de vijandige ander, in plaats van de ander uit te sluiten? Volf begint zijn antwoord op deze vraag bij de gekruisigde Christus. In een

genuanceerd vertoog laat hij zien hoe zelfs de gekruisigde nog kan worden gebruikt door christenen als wapen om anderen uit te sluiten, als pervertering van de kernboodschap van de christelijke traditie. Tegelijk schetst hij een weg van verzoening, startend vanuit de triniteit: de weg van de omhelzing van de ander. In de omhelzing onderscheidt Volf vier stappen: de open armen, die de ander zonder voorwaarden vooraf laten weten dat hij/zij geaccepteerd is zoals hij/zij is, het wachten op de respons van de ander (die niet afgedwongen kan worden, alleen vrij gegeven), de omhelzing zelf, waarbij de ander aangeraakt wordt, terwijl tegelijk de grenzen tussen mijzelf en de ander niet overschreden worden en het weer openen van de armen om de ander in vrijheid te laten gaan. In al deze stappen trekt Volf parallellen met de manier waarop God met ons omgaat en met de manier waarop Gods liefde al voor de schepping zich manifesteerde in de triniteit. In de omhelzing komen twee noties samen: de generositeit waarmee men anderen kan vergeven én het niet opgeven van het zelf. Beiden zijn belangrijk. Zonder generositeit heerst alleen het oog om oog, tand om tand, en dat gaat geen einde maken aan de conflicten. Maar als alles op de kaart van de verzoening gezet wordt, zonder de gerechtigheid in het oog te houden zal verzoening gelijk staan aan de capitulatie van het vermogen tot oordelen. Veel van de thema's die Volf ter sprake bracht in dit boek worden ook behandeld in zijn boek *Free of Charge* (2005), dat onder de titel *Onbelast* in het Nederlands is vertaald.

Het Godsgeloof van christenen en moslims

De houding van omhelzing komt naar voren in Volf's belangrijkste publicatie op het terrein van de ontmoeting met moslims: *Allah, a Christian Response* (2011). In het Nederlands is het vertaald als *Allah*. Het antwoord van een christen (2012). Volf schreef dit boek na het verschijnen van een open brief van een prominente groep moslims aan alle christenen, die in 2007 op internet

gepubliceerd werd: *A Common Word Between You and Us* (www.acommonword.com). In de brief wordt gesteld dat christenen en moslims veel met elkaar gemeen hebben. In beide religies staat namelijk de liefde voor God en de liefde voor de naaste centraal. Deze overeenstemming biedt kansen voor het bouwen aan een betere verstandhouding tussen christenen en moslims, stellen de moslimschrijvers van de brief.

De centrale vraag is Allah. Het antwoord van een christen is dan ook of er tussen christenen en moslims inderdaad sprake is van dezelfde God, en of er een overlap is tussen de centrale waarden die beide religies uitdragen. Volf start in de kerkgeschiedenis. Nicolaas van Cusa (1401-1464) en Maarten Luther (1483-1546) hadden weliswaar een totaal verschillende theologische benadering van moslims, maar waren het op één punt eens: de God van de moslims is dezelfde als die van de christenen. Vervolgens reflecteert Volf op wat we bedoelen als we zeggen dat iets 'hetzelfde' is als iets anders. De conclusies die hij uit deze filosofische bespiegeling trekt zijn: 1. Om naar dezelfde zaak te verwijzen hoeven de omschrijvingen van God niet exact hetzelfde te zijn (want dan zouden ook christenen die naast elkaar in de kerkbank zitten een 'verschillende' God aanbidden) en 2. Om naar dezelfde zaak te verwijzen, kunnen de omschrijvingen van God niet radicaal van elkaar verschillen. Volf stelt vast dat voor christenen én moslims God één is, dat God goed is en dat God ons gebiedt Hem en onze naaste lief te hebben. Nadat hij zo argumenten heeft aangevoerd voor de veronderstelling dat er een gemeenschappelijke basis bestaat voor het Godsgeloof van christenen en moslims, gaat Volf ook in op een aantal belangrijke verschillen. In gesprek met moslims laat hij zien dat het christelijke geloof in de drieëenheid op zichzelf niet strijdig is met een strikt monotheïsme, maar dat de christelijke opvatting over de economische triniteit, de ene God, die in de trinitarische perichorese Zichzelf als liefde laat zien, toch werkelijk verschil maakt ten opzichte van het meer strikte

monotheïsme van moslims. Dit deel is het hart van het boek van Volf. Hier exploreert hij op een fijnzinnige manier de werkelijke verschillen tussen de gezaghebbende, representatieve islamitische godsleer en die van de mainstream christelijke traditie, zonder overigens de variaties binnen de beide gemeenschappen uit het oog te verliezen. Het hoeft niet te verrassen dat zijn conclusie is dat er een goede gemeenschappelijke basis is voor nauwe samenwerking zonder dat moslims en christenen hun identiteit en hun werkelijke verschillen hoeven te verloochenen.

Christelijk geloof en cultuur

In Yale heeft Volf een aantal jaren een interdisciplinaire cursus 'Faith and Globalization' gegeven. Naar aanleiding hiervan heeft hij het boek *A Public Faith* (2011) geschreven. Hoe kan het christelijke geloof doorwerken en een publieke rol hebben in een versplinterde, diverse cultuur, waar sommige seculiere denkers dat geloof het

lieft achter de voordeur zien verdwijnen? Volf kiest een ander type antwoord dan dat van de cultuurchristenen (vaak van RK of orthodoxe huize). Hij ziet ook niet veel in een liberale 'accommodatie' benadering, maar net zo weinig in separatistische (doperse) of transformationistische (neocalvinistische) benaderingen. Hij ziet de invloed van de christelijke gemeenschappen als 'zachte' verschillen 'van binnenuit' in de cultuur. Christenen komen juist goed tot hun recht in een minderheidssituatie.

Publieke theologie en geleefd geloof

Volf is een publieke theoloog die een geheel eigen stem heeft. Die eigen stem omvat klassiek-theologische registers, waarvan elementen zijn: de drie-eenheid zoals die geschetst werd door Griekse vaders als Gregorius van Nazianze, en weer opgenomen is door Barth en Moltmann. In de perichorese wordt duidelijk op welke manier God liefde is. Een ander terug-

kerend en zeer vruchtbaar element in zijn theologie is de verzoeningsleer van de jonge Luther, met name de notie dat Christus stierf voor de goddelozen. Daar voegt Volf vanuit zijn Pinkster achtergrond een pneumatologische ecclesiologie aan toe.

Tenslotte is zijn theologie ook altijd een reflectie op geleefd geloof. Alle vragen die hij theologisch heeft doordacht hebben sterke wortels in zijn eigen ervaringen als bruggenbouwer. Die zijn begonnen in het Joegoslavië van zijn jeugd, en daar komen ook veel van de verhalen en voorbeelden vandaan die constant terugkomen in zijn boeken. Het zijn de ervaringen van diepgeleevde mensen (zijn ouders en hun vrienden) die werkelijk de liefde van God probeerden te belichamen in moeilijke, onderdrukkende omstandigheden. ◆

Boekbespreking: De slag om het hart

Het 'zingende zelf'¹

Een persoonlijk leesverslag door redactielid Sophie Hofstee

Dit is een onbevredigend boekje voor hen die op zoek zijn naar het antwoord op de vraag hoe de kerk een dam tegen de secularisatie kan opwerpen, of met welke missionaire agenda 'de secularisatie' tegemoet getreden kan worden. In dit werk wordt geen eenduidige oorzaak voor de secularisatie aangewezen en ook geen eenduidige 'oplossing' geboden voor het 'probleem' van de secularisatie, zoals vele kerkgangers dat in onze tijd ervaren. In dit werk zet Herman Paul, bijzonder hoogleraar secularisatiestudies aan de Rijksuniversiteit Groningen, juist vraagtekens bij hoe wij geneigd zijn om over secularisatie te spreken, hoe wij haar proberen te duiden en hoe we er uit alle macht grip op proberen te krijgen. In dit boekje, dat bestaat uit een bundeling

essays die los van elkaar al elders gepubliceerd werden, herdefiniëert de auteur ons begrip van secularisatie door het begrip weg te trekken uit de sfeer van cijfers en statistieken over afnemend kerkbezoek, en door haar te duiden als een 'slag om het hart' waarbij menselijke, vaak tegenstrijdige verlangens om voorrang strijden. Secularisatie vindt plaats waar ons verlangen naar God overschaduwd wordt door verlangens in het 'saeculum' zoals status, welvaart en geluk. Dit betekent dat secularisatie niet alleen plaatsvindt bij kerkverlaters, maar dat ook

Herman Paul,
De slag om het hart. Over
secularisatie van verlangen.
Boekencentrum, Utrecht.
157 p. €16,99.

wij 'kerkgangers' er vatbaar voor zijn. In die zin is 'De slag om het hart' een zelfkritisch, confronterend en daarmee ongemakkelijk boekje voor mij als predikant. Want hoe zit het met de slag om mijn hart? Welke verlangens nemen het daar tegen elkaar op, en door welke verlangens laat ik mij leiden? Wat zijn de voorwerpen van mijn liefde en de objecten van mijn toewijding? ²

De achtergrond bij deze inzet van de auteur, van de mens als verlangend wezen, en de keuze om vanuit dat mensbeeld de secularisatie te duiden, wordt gevormd door het augustiniaanse mensbeeld, dat de mens voor alles als een verlangend wezen ziet, een